KAUNO ISTORIJOS METRAŠTIS 2022/20
ISSN 1822-2617 (spausdintas) | ISSN 2335-8734 (internetinis)
https://doi.org/10.7220/2335-8734.20.10

Mindaugas PAKNYS
Lietuvos kultūros tyrimų institutas

Pažaislio prie Kauno ir Antakalnio prie Vilniaus fundacijos: mecenatyščių panašumai ir skirtumai XVII a. antrojoje pusėje

Santrauka. *XVII a. 2-ojoje pusėje Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje pagrindinė valdžia, pajamos ir dideli turtai buvo sutelkti Pacų giminės rankose. Tuo metu buvo pastatyti didingiausi baroko statiniai LDK – Pažaislio kamaldulių vienuolyno Švč. Mergelės Marijos Apsilankymo ir Vilniaus Antakalnio Laterano kanauninkų vienuolyno Šv. Petro ir Povilo bažnyčios. Pirmąją finansavo ir statybas prižiūrėjo LDK kancleris Kristupas Zigmantas Pacas (1621–1684), o antrąją statė LDK etmonas ir Vilniaus vaivada Mykolas Kazimieras Pacas (1624–1682). Visgi nepaisant to, kad abi statybos vykdytos Pacų giminės atstovų ir vyko vienu metu, meniniai sprendimai buvo pasirinkti visiškai skirtingi. Pažaislio bažnyčia pasižymi išskirtine architektūra ir prabangia puošyba, kurioje derinami marmuras, sieninė tapyba ir stiuko lipdyba. Antakalnio bažnyčios interjere dominuoja stiuko lipdyba. Straipsnyje keliamas klausimas – ar tikrai šios statybos tokios tolimos viena kitai?*

1665 m. sudarytame testamente K. Z. Pacas pagrindiniu paveldėtoju nurodė būtent M. K. Pacą. Pastarasis būtų gavęs ne tik turtus, bet ir įpareigojimą pabaigti pradėtus darbus. Taigi, M. K. Pacas nors tiesiogiai nedalyvavo Pažaislio statybose, tačiau turėjo būti gerai informuotas apie Pažaislio mecenato K. Z. Paco ne tik veiklą, bet ir mintis, idėjas ir planus, kuriuos būtų turėjęs pratęsti jam mirus. Straipsnyje formuluojama mintis, kad būtent tai ir lėmė, kad Antakalnio bažnyčia sąmoningai ir tikslingai buvo statoma kitokia nei Pažaislyje. Tačiau Antakalnyje taip pat taikytos naujovės – pirmą kartą pastatyta mūrinė bažnyčia ir vienuolynas Vilniaus priemiestyje, pirmą kartą plačiai naudota stiuko lipdyba vienam pastatui dekoruoti. Todėl straipsnyje daroma išvada, kad didelius abiejų didikų mecenatystės skirtumus lėmė, visų pirma, glaudus abiejų didikų bendravimas ir tai, kad vienas apie kito statybas žinojo gana detaliai.

Reikšminiai žodžiai: *Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė, Lietuvos XVII a. istorija, didikai, giminės, Pacai, fundacija, mecenatystė, vienuolynas.*

– Pastatydinsi man itališką kamaldulių vienuolyną?

– Žinoma, Broli, pastatysiu, gali neabejoti.

– Ačiū! Noriu Paskutinio teismo laukti palaidotas itališko stiliaus bažnyčioje!

Iš neišlikusios 1665 m. pokalbio stenogramos

Nieko nenustebinsiu teigdamas, kad XVII a. 2-ojoje pusėje didingiausi baroko statiniai Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje buvo Pažaislio kamaldulių vienuolyno Švč. Mergelės Marijos Apsilankymo ir Vilniaus Antakalnio Laterano kanauninkų vienuolyno Šv. Petro ir Povilo bažnyčios. Žinoma, puikių statinių tuo metu atsirado ir daugiau – išsiskyrė Leono Kazimiero Sapiegos statytas Kartūzų Berezos kartūzų vienuolynas, Šv. Kazimiero koplyčia prie Vilniaus katedros, Sapiegų rūmai Antakalnyje, Pacų rūmai Didžiojoje gatvėje ar neišlikusi Šv. Juozapo bažnyčia Vilniuje bei kai kurie kiti pastatai. Tačiau vienuolynai Pažaislyje ir Antakalnyje, o ypač juos puošiančios bažnyčios, išsiskiria visoje plejadoje LDK geriausių baroko statinių. Išskirtinumas, drąsūs sprendimai, aukštas meninis lygis, naujovių siekimas – visa tai būdinga ir vienai, ir kitai fundacijai. Įdomu ir tai, kad abiejų vienuolynų bažnyčios pradėtos statyti beveik kartu – Pažaislyje 1667 m., o Antakalnyje 1668 m., todėl labai dažnai tyrinėjant LDK baroko meno istoriją, įvairiuose sąvaduose, vadovėliuose ar aptarimuose abi bažnyčios minimos viena šalia kitos. Nors ir minimos greta, jos praktiškai niekada nelyginamos, o jų tyrinėjimai tarsi prasilenkia vienas su kitu. Tai išties suprantama, kadangi abiejų realizacijų skirtumai yra esminiai, o panašumai, jei tokių galima įžvelgti, nežymūs ir, atrodytų, mažai reikšmingi. Nepaisant to, kad abu vienuolynai statyti iš esmės Pacų giminės pinigais, juos statė du didikai ir taip skirtingai, kad net gali pasirodyti, jog vienas kito nepažinojo ar vienas apie kito statybas nebuvo girdėjęs. Taigi, šiame straipsnyje keliamas klausimas – ar tikrai negalima palyginti šių abiejų išskirtinių statybų mecenavimo, ar tikrai jos buvo meninėmis idėjomis tokios tolimos ir ar tikrai jų negalima lyginti tarpusavyje? Taigi, apie viską iš eilės.

XVII a. 2-ojoje pusėje pagrindinė valdžia, pajamos ir dideli turtai buvo sutelkti Pacų giminės rankose. Kai kurie Pacai įtakingas pareigas užimdavo ir anksčiau, o pirmasis svarbesnes pareigas buvo gavęs XV–XVI a. sandūroje gyvenęs Jurgis Pacas, kuriam tuo metu buvo patikėtos Kijevo vaivados pareigos[1]. Įvairių pareigų Pacų giminės atstovai turėjo ir XVI a., o XVII a. 1-ojoje pusėje galime įvardyti svarbias Žemaičių vyskupo pareigas ėjusį Mikalojų Pacą (1570–1624), Trakų vaivadą Petrą Pacą (1570–1642) ir LDK pakanclerį Steponą Pacą (1587–1640). Tačiau būtent XVII a. 2-ojoje pusėje šios giminės rankose atsidūrė tiek svarbių postų, kad jokiu kitu metu jokia kita giminė negalėjo net prilygti Pacams. Tai reiškia, kad net Radvilų ar Sapiegų giminės, kurios bendrai LDK istorijoje turėjo daugiau įtakingų asmenybių, niekada savo rankose nebuvo sutelkusios tiek svarbių postų, kaip Pacai XVII a. 2-ojoje pusėje[2].

[1] Józef Wolff, *Pacowie. Materyjały historyczno-genealogiczne* (Petersburg: J. Wolff, 1885), 6–9; *Polski Słownik Biograficzny* 24 (1979), 703. Šiuose leidiniuose galima rasti ir kitų straipsnyje minimų Pacų giminės atstovų biografijas.

[2] A. Codello, „Hegemonia Paców na Litwie i ich wpływy w Rzeczypospolitej 1669–1674“, *Studia Historyczne* 13, 1 (1970), 25–56; Marek Szwaba, „Krzysztof Pac wobec elekcji 1674 r.“, *Acta Universitatis Wratisławiensis,* Nr. 1108 [Historia 75] (1990), 63–71; Vaida Kamuntavičienė, „LDK kanclerio Kristupo Zigmanto Paco santykis su Lenkijos ir

LDK kanclerio pareigas tuo metu ėjo Kristupas Zigmantas Pacas (1658–1684), Trakų vaivados, vėliau – Vilniaus vaivados, LDK lauko etmono, galiausiai į didžiojo etmono pareigas buvo paskirtas Mykolas Kazimieras Pacas (1667–1682)[3]. Svarbiausios dvasininkų pareigos taip pat atiteko Pacų atstovams – Vilniaus vyskupas buvo Mikalojus Steponas Pacas (1671–1684), o Žemaičių vyskupas – Kazimieras Pacas (1667–1695). Žemaitijos realiu valdytoju XVII a. pabaigoje buvo Žemaičių seniūnas Petras Mykolas Pacas (1684–1696). Svarbios pareigos iš esmės lėmė ne tik gausias asmenų pajamas, bet ir svarbius balsus Abiejų Tautų Respublikos senate, taip pat galimybę daryti politinę įtaką, sudaryti politines koalicijas. Pacų skirtingos biografijos irgi neapsiėjo be įvairių kuriozų ar pikantiškų detalių. Pavyzdžiui, Vilniaus vyskupiją valdęs Mikalojus Steponas Pacas ne tik ilgą laiką neturėjo vyskupo šventimų, bet ir prieš dvasininko karjerą buvo vedęs, užėmė svarbius politinius postus. Tuo tarpu Žemaičių seniūnas Petras Mykolas Pacas dėl konfliktų ir nesutarimų netgi buvo atskirtas nuo Bažnyčios, tačiau nepaisant to vėliau, gavus leidimą, palaidotas vienoje gražiausių ir ką tik tuo metu pastatytoje Pažaislio kamaldulių vienuolyno bažnyčioje. Panašių spalvingų ar pikantiškų detalių galima rasti įvairių giminių istorijose, tačiau tai tik dar kartą parodo, kad Pacų giminė XVII a. 2-ojoje pusėje buvo aktyvi, veikli ir matoma, o jos giminės atstovai, nepaisant deklaruojamos politinės vienybės, buvo gana skirtingos asmenybės.

Šalia politinės veiklos Pacai pasižymėjo ir plačia kultūrine veikla. Gausi karitatyvinė veikla lėmė naujų vienuolynų, bažnyčių, koplyčių ar altorių fundacijas ir statybas[4]. XVII a. 2-ojoje pusėje buvo baigti statyti basųjų karmelitų vyrų ir moterų vienuolynai Vilniuje, su Šv. Teresės ir Šv. Juozapo bažnyčiomis pastatyta pirmoji mūrinė katedra Žemaitijoje Varniuose, bažnyčia Pacų valdose Jiezne, funduotas Choroščos dominikonų vienuolynas. Nebuvo pamirštama ir reprezentacija, todėl tuo metu pastatyti ir įrengti dveji prabangūs rūmai

Lietuvos valstybės valdovais ir jų dvarais“, *Lietuvos istorijos metraštis* 1998 (1999), 24–36; Vaida Kamuntavičienė, „Lietuvos samprata Kristupo Zigmanto Paco laiškuose 1646–1660 metais“, *Darbai ir dienos* 44 (2006), 167–174 ir kt.

[3] Vertinant atskirus asmenis, būtent Mykolo Kazimiero Paco tiek politinė veikla, tiek meno užsakymai sulaukė daugiausia dėmesio ir tyrimų: Konrad Bobiatyński, Mirosław Nagielski, „Testamenty Michała Kazimierza Paca i Aleksandra Hilarego Połubińskiego w przededniu kampanii na Ukrainie przeciwko Turkom i Tatarom w 1675 roku“, *Materiały do Historii Wojskowości* 3, 1 (2006) 125–143; Anna Sylwia Czyż, *Kościół świętych Piotra i Pawła na Antokolu w Wilnie* (Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossloińskich, 2008), 21–28; Konrad Bobiatyński, *Michał Kazimierz Pac – wojewoda wileński, hetman wielki litewski. Działalność polityczno-wojskowa* (Warszawa: Wydawnictwo Neriton, 2008); Anna Sylwia Czyż, „Wizerunki Michała Kazimierza Paca – przegląd ikonografii hetmana litewskiego i wojewody wileńskiego“, *Artifex* 4 (2020), 86–111 ir kt.

[4] Mindaugas Paknys, *Mecenatystės reiškinys XVII a. LDK. Bažnytinės architektūros užsakymai* (Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2003), 178–181.

Vilniuje, taip pat po rūmus Jiezne, Gardine ir Varšuvos Belvederyje[5]. O kur dar parama atskiroms vienuolijoms, parapijoms, brolijoms, įrengti altoriai, vykdyti bažnyčių ir vienuolynų remontai. Antai vien Žemaičių vyskupui Kazimierui Pacui, prieš jam imantis mūrinės katedros statybos Varniuose, priskiriamos keturių parapinių naujų bažnyčių statybos Žemaitijoje. Įvairūs statyti objektai, vykdyti užsakymai, paskirtos fundacijos rodo, kad Pacų giminei buvo svarbus ne tik karitatyvinis, religinis dosnumas, bet ir meninė raiška. Žinoma, tuo pasižymėjo ir kitų giminių atstovai iki Pacų ir po jų, tačiau svarbu išskirti vieną meninį aspektą, kuris buvo naujas Pacų dominavimo laikotarpiu. XVII a. 1-ojoje pusėje didikai dar neretai žvalgėsi į valdovų diktuojamas meno madas, architektūrą, naudojamas menines medžiagas, pagal galimybes stengėsi pasinaudoti ir su valdovo dvaru bendradarbiaujančiais menininkais, o XVII a. 2-ojoje pusėje situacija pasikeitė. Tuo metu tiek Lenkijoje, tiek ir LDK didikai neretai patys ėmė ieškoti naujų meninių kelių, savarankiškai kvietė užsieniečius architektus ir dailininkus. Jų meniniai užsakymai išsiskiria originalumu, naujumu ir drąsiais sprendimais. Būtent tokias apraiškas XVII a. 2-ojoje pusėje aiškiai matome ir Pacų giminės atstovų veikloje. Reikia pažymėti, kad tai neapsiribojo vos kelių statinių įrengimu – visa tai LDK meno kultūroje skleidė naujas kryptis, madas, o į dailininkų rinką įtraukdavo naujai atvykusius ir dažnai aukšto lygio menininkus. Kokia plati ir įvairi buvo Pacų veikla, puikiai parodo meno istorikės Annos Sylwios Czyż tyrimai apie trijų Pacų – Stepono ir dviejų jo sūnų – Vilniaus vyskupo Mikalojaus Stepono ir LDK kanclerio Kristupo Zigmanto Paco meninius užsakymus, kurie stebina tiek įvairove, tiek aukštu atlikimo lygiu, tiek ir prabanga[6]. Neabejotina, kad Pacų fundacijos, inicijuoti ir įgyvendinti meniniai projektai, finansuotos statybos ir parama kultūrai plačiaja prasme dar sulauks įdomių tyrinėjimų. Tačiau šiame straipsnyje, trumpai punktyrais apžvelgęs plačią Pacų kultūrinę veiklą, norėčiau tuo ir apsiriboti bei grįžti prie minėtų dviejų asmenų – K. Z. Paco ir M. K. Paco veiklų palyginimo.

Šiame straipsnyje norėčiau atidžiau pažvelgti į dvi pagrindines Pacų mecenatystės apraiškas XVII a. 2-ojoje pusėje – Pažaislio kamaldulių vienuolyno bažnyčios ir Vilniaus Šv. Petro ir Povilo bažnyčios statybas. Abi jas vykdė įtakingiausi tuometiniai Lietuvos didikai – LDK kancleris K. Z. Pacas ir LDK

[5] Įvairūs Pacų statyti pastatai tyrinėti skirtingai, kartais fragmentiškai, kadangi buvo tyrinėti tik atskiri aspektai (pvz., fundavimas, statybos ir įrengimas, perstatymas ir pan.). Pavyzdžiui, Vilniaus basųjų karmelitų vienuolynai tyrinėti šios vienuolijos paveldo Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje tyrinėjimų kontekste (Tojana Račiūnaitė, *Vizijos ir atvaizdai. Basųjų karmelitų paveldas* (Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2003), 65–67, 100–105), o nebeišlikę Pacams priklausę Varšuvos Belverderio rūmai nagrinėti atskirame plačiame straipsnyje (Anna Sylwia Czyż, „Belweder Krzysztofa Zygmunta Paca i jego żony Klary Izabelli", *Artifex novus* 1 (2017), 10–27).

[6] Anna Sylwia Czyż, *Fundacje artystyczne rodziny Pacow: Stefana, Krzysztofa Zygmunta i Mikołaja Stefana* (Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Kardinała Stefana Wyszyńskiego, 2016).

etmonas M. K. Pacas. Žinoma, jų veiklos tuo neapsiribojo, jie fundavo vienuolynus, bažnyčias, statėsi rūmus, tačiau šįkart norisi susitelkti ne į jų gyvenimų palyginimus, bet į konkrečias dvi iškiliausias XVII a. 2-osios pusės vienuolynų statybas, kurios vyko kone tuo pat metu ir kartu buvo tokios skirtingos. Visiškai skirtingi buvo galutiniai rezultatai – akivaizdu, kad Pažaislio bažnyčios bei Šv. Petro ir Povilo bažnyčios pasirinkti statybų ir dekoravimo idėjos bei meniniai sprendimai nebuvo vienodi. Istoriografijoje neretai Pažaislio ir Antakalnio statybos pristatomos greta. Ir vieno, ir kito vienuolyno bažnyčių, t. y. pagrindinių ir puošniausių vienuolynų pastatų, statybos prasidėjo beveik vienu metu (1667 ir 1668 m.). Tačiau meno ar kultūros istorijos istoriografijoje jos dažniausiai gretinamos visų pirma tik dėl chronologinio panašumo. Abi statybos turtingos meninių sprendimų, joms reikėjo daug lėšų, pastangų, žmogiškųjų resursų, bet iš pažiūros jos tokios tolimos viena kitai, kad atrodo, jog turėtų būti nagrinėjamos visiškai atskirai. Taigi, istoriografijoje šios statybos gretinamos, bet dažniausiai meniniai sprendimai tarpusavyje net nelyginami.

Vertinant abiejų statybų meninius sprendimus, į akis visų pirma išties krinta dideli skirtumai. Pažaislio vienuolynas statytas atokiai nuo artimiausio miesto, o Antakalnio vienuolynas su bažnyčia pastatytas LDK sostinėje Vilniuje. Pažaislio bažnyčiai centrinio plano ir apskritai jos architektūrai ieškota originalių ir tuo metu itin novatoriškų sprendimų – panaudotas įgaubtas fasadas ir retas šešiakampis navos planas. Jei šios architektūros detalės ir buvo iki tol naudotos Europos architektūroje statant atskirus pastatus, viename pastate jos Pažaislyje panaudotos pirmą kartą. Tuo tarpu Antakalnio bažnyčiai, jei bendrai vertinsime architektūrą, parinktas populiarus, bet jau kiek senstelėjęs *Il Gesu* bažnyčios planas. Nors ši Romos jėzuitų bažnyčia (statyta 1568–1584 m.) kadaise inicijavo baroko architektūros stilių, tai buvo juk prieš 100 metų! Šios bažnyčios planas iki statybų Antakalnyje ne kartą buvo naudotas LDK (anksčiausiai – dar XVI a. pabaigoje Nesvyžiuje), taip pat ir pačiame Vilniuje, pavyzdžiui, projektuojant ir XVII a. pradžioje statant jėzuitų Šv. Kazimiero bažnyčią. Taigi, Antakalnio bažnyčios architektūroje nebuvo ieškoma naujovių ir išoriškai ji nelabai ką galėjo stebinti. Pažaislio bažnyčia viduje dekoruota įvairiomis medžiagomis – marmuru, stiuku, gausiomis freskomis, išorė puošta smiltainiu. Tai suteikia interjerui ne tik spalvingumo, tarpusavyje derinamos skirtingos medžiagos daro ją išskirtinę bendrame LDK baroko kontekste. Tuo tarpu Vilniaus Antakalnio bažnyčioje boluoja stiuko lipdyba. Nors šioje bažnyčioje yra keletas freskų, ant sienų kabojo paveikslai, o didysis altorius, kontrastuojantis su kitu dekoru ir kitais altoriais, buvo medinis ir puoštas medinėmis skulptūromis[7]. Tačiau drąsiai galima teigti, kad absoliučiai dominuojanti bažnyčioje dekoratyvinė medžiaga yra stiuko lipdyba. Pažaislyje ir Antakalnyje iš esmės dirbo skirtingi menininkai. Tik vienintelį architektą Giovanni Battistą Frediani

[7] Plačiau žr.: Marija Matušakaitė, „Mediniai Vilniaus Šv. Petro ir Povilo bažnyčios altoriai“, *Kultūros paminklai* 2 (1995), 123–137.

galima sieti su šiomis statybomis, tačiau ir tai ne ankstyvajame abiejų statybų etape. Taigi, skirtumai tokie akivaizdūs, kad net kyla pagrįstų įtarimų – kaip čia nutiko, kad vienu metu vykdytos artimų giminaičių statybos buvo tokios skirtingos?

Šioje vietoje dera pasakyti, kad nors meninė realizacija skyrėsi, iš tikrųjų istorinės žinios apie abiejų didikų vykdytą mecenatystę veikiau papildo vienos kitas, o ne vienos kitoms prieštarauja ar rodo skirtumus. Pavyzdžiui, žinoma apie K. Z. Paco rašytus 11 laiškų Pažaislio priorams, kuriuose atsiskleidžia svarbios didiko domėjimosi, užsakymų, bendravimo su menininkais detalės[8]. Tokių M. K. Paco laiškų Antakalnio Šv. Petro ir Povilo bažnyčios statybų klausimais nežinome. Tačiau išlikusios sutartys su Antakalnyje dirbusiais skulptoriais, Laterano kanauninkų vesta pajamų ir išlaidų knyga, išlikusi rašyta vienuolių kronika, kurioje atsispindi ir kai kurie statybų darbai, mecenato veikla[9]. Apie tokius šaltinius tyrinėjant Pažaislį galima tik pasvajoti. Tačiau galima neabejoti, kad kone tuo pačiu metu vykdytos statybos vyko pagal bendrus tuometinius principus. Todėl skirtingų statybų istoriniai šaltiniai apie dvejas statybas vieni kitus papildo, leidžia geriau įsivaizduoti, kaip buvo vykdomos statybos, kokia buvo mecenatų įtaka, kokie jų veiklos principai, kaip bendraujama su dvasininkais ir menininkais, kaip organizuojami darbai, kokie jų tempai, kokybė ir panašiai. Tuo tarpu ta aplinkybė, kad beveik nėra to paties pobūdžio istorinių šaltinių (pavyzdžiui, vienu metu vestų dviejų skirtingų vienuolynų kronikų), neleidžia daryti palyginimų ir ieškoti reikšmingesnių skirtumų. Tačiau didžiausi skirtumai, kaip jau buvo minėta, atsiskleidžia kitur – meninėje realizacijoje. Tačiau ar tikrai nėra pagrindo aptarinėti statybas vien tik atskirai, o jų bendrumas tėra chronologinis artimumas?

Pats laikas žvilgtelėti į abiejų statybų mecenatus. Kristupas Zigmantas Pacas ir Mykolas Kazimieras Pacas buvo gavę labai skirtingą išsilavinimą. Pirmasis keliavo po Europą, lankė kelis universitetus Italijoje ir Olandijoje, tuo tarpu kitas lavinosi tik savo krašte. Kitoks jų kelias buvo ir į politikos viršūnes. K. Z. Pacui labai padėjo ryšiai valdovo dvare, įtakojo ir tėvo Stepono Paco užtarnautas autoritetas, todėl grįžęs iš studijų jis netruko gauti valdovo skiriamas pareigas. Jau 1656 m. jis gavo pakanclerio, o 1658 m. ir LDK kanclerio pareigas. Nors ne apie visus kanclerio pareigas ėjusius LDK didikus turime patikimų biografinių žinių (kai kurių ankstyviausių nėra žinomos gimimo datos), 1658 m. 37 metų K. Z. Pacas, užėmęs iš esmės svarbiausias pareigas kunigaikštystėje po karaliaus, buvo vienas jauniausių kanclerių LDK istorijoje.

[8] Mindaugas Paknys, *Pažaislio vienuolyno statybos ir dekoravimo istorija* (Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2013), 196, 199–231. Beje, dar XIX a. pr. tokių K. Z. Paco Pažaislio priorams rašytų laiškų Pažaislyje buvo saugoma daugiau nei 200, todėl galima tik spėlioti, kiek juose dar buvo galima aptikti vertingos ir statybos istorijos detales atskleidžiančios informacijos. Mindaugas Paknys, *Pažaislio eremas: kamaldulių vienuolyno istorija* (Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2020), 30–31.

[9] Czyż, *Kościół świętych Piotra i Pawła na Antokolu w Wilnie,* 9–10.

Tuo tarpu kitokia buvo M. K. Paco karjera. Jis iš esmės nuo paprasto karininko užsitarnavo LDK etmono pareigas. Žinoma, aukšta kilmė, giminės įtaka padėjo kopti karjeros laiptais, bet verta pažymėti, kad M. K. Pacas pradėjo nuo pulkininko pareigų, į kurias įprastai buvo skiriami didikai jaunuoliai, o paskutinius 15 savo gyvenimo metų buvo vyriausiasis LDK kariuomenės vadas. Asmeninės abiejų Pacų savybės irgi labai skyrėsi – K. Z. Pacas amžininkų įvardijamas kaip diplomatiškas, bet gudrus, visuomet sau naudos siekęs politikas. M. K. Pacas buvo visiška priešingybė – stačiokas, nebijantis ar net trokštantis sakyti tiesą į akis, netgi įžūlus. Jaunystėje jis buvo iškvietęs į dvikovą būsimą karalių Joną Sobieskį, o įtampa tarp šių dviejų galingų vyrų kibirkščiavo visą gyvenimą. Kartais prisimenama, kad abu Pacai buvo palaidoti po savo statytų bažnyčių prieangiais – toks barokinis nusižeminimo būdas XVII a. nebuvo retenybė, nors LDK plačiau ir nepaplito. Tačiau kaip skirtingai abiem atvejais buvo įprasminta ši idėja! K. Z. Pacas su žmona ir vaikeliu buvo palaidoti puošnioje nedidelę koplyčią primenančioje kriptoje po bažnyčios prieangiu[10]. Tuo tarpu M. K. Pacas amžiams atgulė kuklioje ir išoriškai niekaip nepažymėtoje kriptoje po bažnyčios grindimis[11]. Taigi, akivaizdu, kad politinėse peripetijose petys petin kovojusių giminaičių Pacų tiek biografijos, tiek asmeniniai bruožai stipriai skyrėsi. Tai gal čia ir slypi jų skirtingų meno mecenatystės pavyzdžių priežastys?

Visgi šiame straipsnyje formuluojama kitokia mintis. Nepaisant įvairių skirtumų, abi fundacijos ir vykdomos statybos turėjo ir nemažai ką bendra. Kas tai rodo? Visų pirma galima pradėti nuo to, kad nors statybose Pažaislyje ir Antakalnyje dirbo visiškai skirtingi menininkai, jie tarpusavyje bendravo. Viename mieste dirbantys ir gyvenantys svetimšaliai menininkai neretai susiburia į bendruomenes[12], tačiau Vilnių ir Pažaislį juk skyrė nemažas atstumas. Yra žinoma, kad LDK etmonas M. K. Pacas prašė leisti pas jį Antakalnyje padirbėti Pažaislio skulptorių Giovanni Maria Merli, bet kancleris K. Z. Pacas

[10] Mindaugas Paknys, „Fundatorių Pacų sarkofagai Pažaislyje“, *Dangiškieji globėjai, žemiškieji mecenatai*, sud. Jolita Liškevičienė, serija: Acta academiae artium vilnensis, 60 (Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2011), 75–82.

[11] XIX a. pradžioje, 1802 m. liepos 11 d., remonto metu buvo netikėtai aptiktas laidojimo rūsys, fundatoriaus karstas iškeltas ir netgi atidengtas. Visų nuostabai, net ir praėjus 120 metų po etmono mirties jo palaikai buvo kone nepakitę. Józef Ignacy Kraszewski, *Wilno od początków jego do roku 1750,* 2 (Wilno: Wydanie Adama Zawadzkiego, 1840), 382–384.

[12] Vilniaus mieste menininkai ne tik dažnai priklausė toms pačioms brolijoms, bet ir giminiavosi, buvo vieni kitų vaikų krikštatėviais ar santuokų liudininkais. Pavyzdžiui, vokiečių kilmės Johannas Schroetteris Vilniuje bendravo su dauguma atvykusių ir vietinės kilmės menininkų, netgi nepaisydamas skirtingų jų religijų. Mindaugas Paknys, „Schroetter Johann“, *Lietuvos dailininkų žodynas* 1 (Vilnius: Kultūros, filosofijos ir meno institutas, 2005), 236–237. Dar žr.: Lina Balaišytė, „Dailininko statuso problema LDK“, *Menotyra* 2 (2004), 1–6; Mindaugas Paknys, „Vilniaus tapytojų padėtis XVII a. I pusėje“, *Menotyra* 4 (1999), 9–13.

laiškuose atkirtęs, kad Merli reikalingas jo paties vykdomose statybose[13]. Vėliau etmonas savo statyboms susirado ir iš Italijos pasikvietė kitus skulptorius. Galbūt ir gerai, nes atvykę Giovanni Pietro Perti ir Giovanni Maria Galli, vėliau 8 metus dekoravę Antakalnio Šv. Petro ir Povilo bažnyčią, ne tik dirbo patikimai, bet ir jų meninis stilius buvo net kiek moderniškesnis nei Pažaislyje dirbusio Merli, labiau koncentruotas į detales, personažų vaizdavimą. Tačiau šiuo atveju įdomiausia tai, kad iš užuominos laiške akivaizdu, jog galimybė Merli dirbti Vilniuje buvo svarstoma ir LDK etmonas bei Antakalnio statybų mecenatas M. K. Pacas turėjo pagrįstų vilčių to tikėtis, tačiau intensyvios K. Z. Paco tuo metu vykdytos statybos neleido pasidalinti dailininko paslaugomis. Nors Pažaislio mecenatas galėjo neleisti skulptoriui dirbti kitose statybose, negalėjo uždrausti Merli lankytis Vilniuje. Ir jis čia ne tik lankėsi, bet net ir turėjo draugų. Pavyzdžiui, 1674 m. pabaigoje Vilniuje jis minimas kaip santuokos liudininkas[14], taigi, neabejotinai turėjo būti anksčiau užmezgęs kontaktų. Tuo tarpu Antakalnio bažnyčios dekoratorius Giovanni Pietro Perti ne tik buvo pažįstamas su Pažaislio meistrais, bet ir 1682 m. Pažaislyje vedė tapytojo Michelangelo Palloni dukrą Magdaleną, o santuokos liudininkais buvo ne kokie prašalaičiai, bet Perti kolega iš Antakalnio skulptorius Giovanni Maria Galli ir pagrindinis tuometinis Pažaislio architektas Pietro Puttini[15]. Taigi, svetimšaliai italai abiejų Pacų statybų menininkai bendravo, draugavo ir net tolimoje nuo gimtinės nutolusioje Lietuvoje mezgė naujas giminystes. Verta priminti dar vieną atvejį. Antakalnyje nuo pat bažnyčios statybų pradžios darbams vadovavo iš Krokuvos kilęs architektas Jonas Zaoras. Tačiau Laterano kanauninkų išlaidų registruose įrašyta, kad vienuoliai 1672 m. gegužės 4 d. išsiuntė laišką architektui į Pažaislį. Nei laiško turinys, nei tikslus adresatas nėra žinomi, tačiau istoriografijoje, vertinant šį faktą, įvairiai spėliota, kad galbūt Zaoras buvo susijęs ir su Pažaislio statybomis, o gal Pažaislio architektai dirbo Vilniuje?[16] Iš tikrųjų viskas daug paprasčiau – 1672 m. kovą Zaoras netikėtai mirė Krokuvoje ir be statybų vykdytojo likę Antakalnio vienuoliai, sulaukę liūdnos žinios iš Krokuvos, ieškojo pagalbos, patarimo ar konsultacijos visų pirma ne kur nors kitur, o Pažaislyje. Todėl šioje vietoje galima konstatuoti, kad, nepaisant meninių idėjų ir išpildymų skirtumų, santykiai tarp Pažaislio ir Antakalnio statybose dirbusių menininkų buvo smarkiai tarpusavyje susiję. Abiejose statybose dirbę meistrai tarpusavyje bendravo ir, ko gero, retkarčiais pakalbėdavo ne tik apie laisvalaikį ar tolimą gimtinę, bet ir apie darbus. Tačiau kodėl visgi taip skiriasi abiejų statybų meninis stilius?

---

13 Paknys, *Pažaislio vienuolyno statybos ir dekoravimo istorija,* 92, 110, 206.

14 Ten pat, 94.

15 Ten pat, 98–99.

16 Stanisław Lorentz, „O architekcie Janie Zaorze i dekoratorach kościoła Św. Piotra i Pawła na Antokolu w Wilnie“*, Dawna Sztuka* 1 (1938), 3–16.

Čia vėl verta grįžti prie abiejų statybų užsakovų ir mecenatų – Kristupo Zigmanto ir Mykolo Kazimiero Pacų. Kaip jau minėta, tai buvo gana skirtingos asmenybės, tačiau politikoje veikė kaip niekad darniai, vienas kitą palaikė, niekuomet neišdavė ir neatsuko nugaros. Užimdami itin svarbius postus valstybėje jie puikiai suprato, kad tik veikdami išvien gali pasiekti reikšmingų rezultatų. Nors vienas kitą jie vadino, kaip tuo metu didikų giminėse buvo įprasta, broliais, giminystės ryšiai tarp jų nebuvo labai artimi. 1551 m. miręs Mykolas Pacas vienam buvo prosenelis, kitam proprosenelis. Taigi, bendro kraujo jie tikrai turėjo, tačiau visų pirma jie buvo draugai ir bendraminčiai. Žinoma, anksčiau iškilęs ir svarbesnes pareigas einantis Kristupas Zigmantas Pacas buvo ne tik visos Pacų, bet ir visų palaikančių šią giminę didikų politinės grupuotės viršūnėje, tačiau pasitikėjimas tarp abiejų mecenatų tikrai buvo stiprus ir juntamas. Išlikusiuose jų abiejų tarpusavio laiškuose nieko neužsimenama apie meninius užsakymus, daugiausia rašoma apie politinius ir karinius reikalus, bet naivu būtų manyti, kad bendraudami jie nepaliesdavo ir mecenatystės temų. Jei jau bendravo jų vykdomų statybų menininkai, kaipgi galėjo šių temų išvengti patys mecenatai? Ir štai čia pats laikas atkreipti dėmesį į dar vieną dalyką. 1665 m. sudarydamas savo pirmąjį testamentą K. Z. Pacas pagrindiniu paveldėtoju (po žmonos Klaros Izabelės mirties) paskyrė ne ką kitą, o būtent M. K. Pacą[17]. Tai rodo, kaip K. Z. Pacas pasitikėjo savo giminaičiu, kuris po jo mirties būtų ne tik gavęs jo turtus, bet ir privalėtų pabaigti jo pradėtus darbus. 1665 m. K. Z. Pacui buvo viso labo 44 metai ir jis nugyveno dar 19 metų. Vėliau, 1678 m., jis papildė savo testamentą, kuriame atliko nemažai pakeitimų – per trylika metų nemažai kas buvo pasikeitę, kai kurių daiktų Pacas nebeturėjo, o kai kurie testamente minimi asmenys jau buvo mirę. Šiame 1678 m. testamento papildyme K. Z. Pacas jau konstatavo, kad M. K. Pacas ir pats turi didelius turtus, pasistatė rūmus Vilniuje ir jo, t. y. K. Z. Paco, turto jam nebereikia, todėl pagrindiniais paveldėtojais paskyrė kitus giminaičius. Tai nebuvo kažkoks nedraugiškumo ženklas. Tiesiog vaikų nebeturinčiam K. Z. Pacui labai rūpėjo, kad jo turtai, o ypač Jiezno dvaras, pereitų vėlesnėms Pacų kartoms, o nevedęs ir vaikų neturintis M. K. Pacas tam nebetiko. Politiniuose verpetuose jie ir toliau veikė išvien, o tarpusavio laiškuose negalima įžvelgti jokių nesutarimų tarp šių giminaičių. Visgi šio straipsnio temai, lyginant abiejų didikų skirtingas mecenatystes, svarbu ne vėlesnis, 1678 m., testamento papildymas, bet būtent 1665 m. sudarytas testamentas. Todėl dar kartą prie jo sugrįžkime.

Kaip jau buvo minėta, 1665 m. testamente K. Z. Pacas ne tik užrašė turtus M. K. Pacui, bet ir viltingai rašė, kad šis galbūt dar susituoks (tuo metu M. K. Pacas buvo 41 metų amžiaus) ir susilauks įpėdinių, o jo paties užgyventas turtas liks Pacų giminės, t. y. M. K. Paco palikuonių, rankose. Tačiau įdomiausias kitas tiesiogiai su šio straipsnio tema besisiejantis dalykas testamente. Tuo metu Pažaislio kamaldulių vienuolynas jau buvo funduotas (1664 m.), čia stovėjo

[17] Lietuvos valstybės istorijos archyvas, SA-26, 157r.

mediniai vienuolyno pastatai, buvo pastatyta nedidelė medinė Šv. Onos bažnytėlė. Tačiau mūrinės ir dabar mus puošnumu stebinančios bažnyčios statybos dar nebuvo nė prasidėjusios. Kertinis šios bažnyčios akmuo padėtas tik praėjus porai metų po testamento sudarymo – 1667 m.[18] Tačiau jau tuomet, t. y. 1665 m., surašytame testamente K. Z. Pacas prašė, kad jam mirus jo kūną iš pradžių laikytų minėtos Pažaislio medinės Šv. Onos bažnyčios rūsiuose, o vėliau perkeltų į pastatytą mūrinę Pažaislio bažnyčią. Ne kur nors Vilniuje tėvų statytoje Šv. Teresės bažnyčioje, ne tėvonijoje Jiezno parapinėje bažnyčioje, bet K. Z. Pacas pageidavo, kad jo palaikai būtų saugomi atokiai nuo Kauno, Nemuno vingyje, miškuose, stovinčioje medinėje bažnyčioje! Tai rodo, koks užtikrintas turėjo jaustis K. Z. Pacas rašydamas testamentą, kad jo sumanytos kamaldulių vienuolyno ir bažnyčios statybos po jo mirties bus sėkmingos, nors tuo metu dar net nebuvo pradėtos. Žinoma, vienuolyno statybomis turėjo rūpintis ir patys vienuoliai kamalduliai, tačiau tokios didelės statybos negalėjo apsieiti be jas globojančio didiko. Ir juo, nors tai konkrečiai testamente neįvardijama, numatytas būtent M. K. Pacas, paveldintis, remiantis 1665 m. testamentu, praktiškai visus K. Z. Paco turtus. Todėl galima neabejoti, kad K. Z. Pacas buvo supažindinęs giminaitį su savo idėjomis, statybų planais, kontaktais, kurie būtų turėję padėti M. K. Pacui prižiūrėti ir pagelbėti statybose. Be abejonės, jei K. Z. Pacas būtų miręs dar nė neprasidėjus Pažaislio statyboms, meninės ypatybės greičiausiai nebūtų tokios pačios, kokias matome šiandien. Tačiau toks demonstruojamas užtikrintumas K. Z. Paco testamente neleidžia abejoti, kad abu giminaičiai apie Pažaislį buvo kalbėję ilgai ir ne kartą. Pavojus K. Z. Paco gyvybei netrukus pasitraukė ir jis 1667 m. pradėjo ambicingas Pažaislio bažnyčios ir vienuolyno statybas, kurios nors ir baigtos tik po jo mirties, liudija apie itin didelius planus ir meninį skonį. Iš tiesų svarbus ne tik šis 1665–1667 m. laikotarpis tarp testamento sudarymo ir Pažaislio statybų pradžios. Iki pat minėto testamento papildymo 1678 m. pagrindiniu paveldėtoju, o kartu ir pradėtų darbų globėju išliko M. K. Pacas. Net jei K. Z. Pacui būtų kas nutikę ne iš karto po testamento sudarymo 1665 m., bet, sakykim, XVII a. 8-ojo dešimtmečio pradžioje, jo turtus ir darbus būtų perėmęs M. K. Pacas. Taigi, net ir prasidėjus Pažaislyje didingoms statyboms K. Z. Pacas, labai tikėtina, dalinosi savo mintimis, idėjomis ir rūpesčiais su M. K. Pacu, nes būtent jis būtų turėjęs pratęsti statybas Pažaislyje. Taigi, galima numanyti, kad apie Pažaislyje diegiamas naujoves, meninę naudojamų medžiagų darną, architektūros išskirtinumą, ikonografinę programą M. K. Pacas tikrai turėjo būti gerai informuotas. Visgi, prie Pažaislio statybų M. K. Pacui taip ir neteko labiau prisiliesti, nors jo portretas buvo ištapytas vienoje iš freskų

[18] Apie kertinio akmens padėjimo ir pašventinimo iškilmes išlikęs gana išsamus kamaldulių vizitatoriaus Giovanni Avogadri užrašytas pasakojimas: Giovanni Matteo Guidetti, La relazione scritta da Giovanni degli Avogadri a seguito della sua visita all'eremo di Pažaislis nel 1680 in qualita vicario e visitatore generale di Lituania e Polonia, *Pažaislio vienuolyno 350 metų istorija* (Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2020), 169–196.

Pažaislio bažnyčios presbiterijoje[19]. Tokiame kontekste dera vertinti M. K. Paco 1668 m. pradėtas Antakalnyje Šv. Petro ir Povilo bažnyčios bei Laterano kanauninkų vienuolyno statybas. M. K. Pacas ne tik turėjo puikiai žinoti apie Pažaislyje diegiamas menines idėjas, bet ir sekė pasikeitimus, gaudavo informacijos apie atvykstančius menininkus. Anksčiau paminėta žinia, kad etmonas M. K. Pacas prašė atsiųsti Pažaislio dekoratorių G. M. Merli, ne tik nėra keista, bet atrodo natūraliai ir veikiau liudija didikų Pacų bendravimo meniniais klausimais kontekstą. Yra ne kartą paliudytas K. Z. Paco didelis dėmesys Pažaislio statyboms. Tačiau M. K. Pacas irgi labai domėjosi savo statybomis Antakalnyje. Yra žinoma, kad jis asmeniškai rinkosi menininkus, o savo testamente netgi nurodė, kad į altorius, jei nesulauks statybų pabaigos, būtų įkelti jau nutapyti paveikslai, kuriuos jis pats parinkęs[20]. Taigi, M. K. Pacas, kaip ir žymus jo giminaitis, irgi norėjo, kad puošnios statybos būtų baigtos pagal jo norus ir idėjas. Pažaislyje apstu naujovių, modernių tais laikais meninių sprendimų, avangardo[21]. Čia pirmą kartą LDK steigiamas kamaldulių vienuolynas, bažnyčios architektūrai naudojamas įgaubtas fasadas ir šešiakampis planas, pirmą kartą bažnyčiai puošti naudojamas marmuras ir sienų tapyba, koplyčioms ir koridoriams dekoruoti parenkami įvairūs šventieji, kurie tuo metu buvo „madingi“ ar „ant bangos“ – šv. Brunonas, šv. Pranciškus Salezas, šv. Marija Magdalena de Pacis, pal. Bogumilas. Suprantant K. Z. Paco aukščiau aprašytą pasitikėjimą M. K. Pacu ir pastarajam numatytus ne tik turtus, bet ir įpareigojimus, galima manyti, kad kancleris apie daugumą jų buvo pasakojęs M. K. Pacui. Todėl susidaro įspūdis, kad M. K. Paco pasirinktos idėjos statant Šv. Petro ir Povilo bažnyčią ne atsitiktinai, o kaip tik tyčia buvo skirtingos. Antakalnyje viskas buvo išties daroma kitaip nei Pažaislyje – kita vienuolija, kiti šventieji, kitoks bažnyčios planas, kitokia bažnyčios dekoravimo programa, netgi marmuras nedidelėms detalėms (portalas, krikštykla) buvo užsakomas ne marmuro laužyklose prie Krokuvos, iš kur keliavo į Pažaislį, bet Gdanske – taigi, greičiausiai buvo atvežtas iš Belgijos ar kitur. Nori nenori, bet itin peršasi mintis, kad tie akivaizdūs dviejų giminaičių statybų skirtumai nebuvo atsitiktiniai. Tačiau taip pat akivaizdu, kad Antakalnio statybose irgi siekta naujumo, stereotipų laužymo ir originalumo. M. K. Pacas irgi pasirinko giminaičio kelią taikyti naujoves ir drąsiai stebinti meniniais sprendimais. Kokiais? K. Z. Pacas pastatė puošnų vienuolyną miškuose, o M. K. Pacas – pirmąją mūrinę bažnyčią ir erdvų vienuolyną ne pačiame mieste, o Vilniaus

[19] M. Paknys, „Istoriniai asmenys Pažaislio freskose“, *Kultūros barai* 2 (2000), 61–65.

[20] Czyż, *Kościół świętych Piotra i Pawła na Antokolu w Wilnie,* 21–27; Mindaugas Paknys, „Artyści w budowie kościoła Św. Piotra i Pawła i klasztoru kanoników laterańskich w Wilnie“, *Przemijanie i trwanie: kanonicy regularni laterańscy w dawnej i współczesnej Polsce. Materiały z Międzynarodowej Konferencji zoorganizowanej z okazji 600-lecia fundacji opactwa Bożego Ciała w Krakowie* (Kraków: Zakon Kanoników Regularnych Laterańskic h, 2009), 411–420.

[21] Mariusz Karpowicz, „Włoska awangarda artystyczna w Polsce XVII w.“, *Barok* I/2 (2) (1994), 15–46.

priemiestyje. Iki tol Vilniaus priemiesčiuose buvo statomos tik nedidelės medinės bažnyčios. Panašiai ir Antakalnyje iki M. K. Paco statybų stovėjo medinė bažnyčia prie nedidelio Laterano kanauninkų vienuolyno. Tuo tarpu M. K. Pacas ėmė ir pastatė tuo metu gražiausią ir puošniausią bažnyčią visame Vilniuje, tačiau ne centre, o vien mediniais vienaaukščiais nameliais apstatytame priemiestyje! Ir tai, beje, iš karto ėmė keisti šio priemiesčio veidą – netrukus pradėti statyti Slušku ir Sapiegų rūmai, funduotas ir pastatytas puošnus trinitorių vienuolynas. Stiuko lipdyba Antakalnio bažnyčios puošyboje irgi rodo neabejotiną naujumą, netgi drąsą. Nėra tiksliai žinoma, kaip Antakalnyje sekėsi dirbti dekoratoriams, tačiau tikrai žinoma, su kokiomis problemomis susidurdavo jų kolega G. M. Merli Pažaislyje. Čia K. Z. Pacas liepė net žiemą šildyti tas patalpas, kur buvo šviežiai atlikti lipdiniai, nes atšalus orams ir tinkamai nesustingus jie imdavo kristi[22]. Stiuko lipdyba išties tinka šiltuose kraštuose, todėl dažna, pavyzdžiui, Italijoje, tuo tarpu šiauriniuose kraštuose technologiškai ji nėra tokia patikima. Nuo XVII a. pradžios stiuko lipdyba Abiejų Tautų Respublikoje naudota kaip viena iš interjerų dekoravimo priemonių, tačiau dažniausiai gana fragmentiška. Tuo tarpu M. K. Pacas ėmė ir išdekoravo stiuko lipdyba visą bažnyčią! Nei iki tol LDK, nei po to tokių didelių puošybos stiuko lipdyba projektų nebuvo. Ir tai galima vertinti ne užsakovų prastu meniniu skoniu, bet visų pirma atsargumu. Antakalnyje, Šv. Augustino koplyčioje, pavaizduotos, beje, besidraikstančios draperijos – tuo metu tik Romoje Gian Lorenzo Berninio pradėta taikyti naujovė mene[23]. Antakalnio bažnyčios transepto lipdyboje pavaizduota stebuklingo Švč. Mergelės Marijos Maloningosios paveikslo istorija – tai irgi visiška naujovė ir vienintelis toks atvejis LDK stiuko lipdyboje[24]. Taigi, matome, kad tiek architektūriniuose, tiek bažnyčios dekoravimo sprendimuose M. K. Pacas neabejotinai irgi siekė naujumo ir originalumo. Ir siekė, sunku atsikratyti tokio įspūdžio, skirtingais būdais nei K. Z. Pacas Pažaislyje.

Apibendrinant verta pažymėti, kad abu šie lietuviški baroko architektūros perlai tokie skirtingi todėl, kad buvo sekama naujovėmis, bet nenorėta kartoti vienas kito idėjų. Nepaisant abiejų meno mecenatysčių skirtumų, visgi bendrumo ir sąsajų tarp jų buvo daugiau, nei gali pasirodyti iš pirmo žvilgsnio. Nėra žinoma, kiek K. Z. Pacas konkrečiai prisidėjo prie statybų Antakalnyje – galbūt patarimais M. K. Pacui, ryšiais, medžiagomis, o gal kritika. Tačiau galima drąsiai teigti, kad M. K. Pacą siekti novatoriškumo paveikė jo labiau išsilavinusio ir anksčiau statybas Pažaislyje pradėjusio giminaičio K. Z. Paco pavyzdys. Kaip teigiama šiame straipsnyje, pagrindiniu įpėdiniu 1665 m.

[22] M. Paknys, *Pažaislio vienuolyno statybos ir dekoravimo istorija,* 91–92, 210.

[23] Anna Sylwia Czyż, „Rzymskie inspiracje twórców wystroju kościoła św. Piotra i Pawła na Antokolu w Wilnie“, *Saeculum Cristianum*, t. 11, nr. 2 (2003), 165–176.

[24] Mindaugas Paknys, „Vilniaus Šv. apaštalų Petro ir Povilo bažnyčios Švč. Mergelės Marijos paveikslo istorija ir ikonografija“, *Atrasti Vilnių: skiriama Vladui Drėmai* (Vilnius, Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2010), 141–150.

testamente numatytas M. K. Pacas tikrai gerai žinojo apie Pažaislio statybose taikomas naujoves ir modernias idėjas. Todėl savo statyboms Antakalnyje etmonas M. K. Pacas sąmoningai rinkosi kitas menines idėjas ir sprendimus, tačiau, įkvėptas K. Z. Paco, irgi siekė naujumo. Todėl pabaigai formuluoju paskutinę tezę: matyt, šiandien mus žavinčios abi barokinės bažnyčios tokios skirtingos todėl, kad jų statybų mecenatai labai artimi.

Šaltiniai ir literatūra

Balaišytė, Lina. „Dailininko statuso problema LDK“. *Menotyra* 2 (2004): 1–6.

Bobiatyński, Konrad. *Michał Kazimierz Pac – wojewoda wileński, hetman wielki litewski. Działalność polityczno-wojskowa.* Warszawa: Wydawnictwo Neriton, 2008.

Bobiatyński, Konrad, Nagielski, Mirosław. „Testamenty Michała Kazimierza Paca i Aleksandra Hilarego Połubińskiego w przededniu kampanii na Ukrainie przeciwko Turkom i Tatarom w 1675 roku“. *Materiały do Historii Wojskowości* 3, 1 (2006): 125–143.

Codello, Aleksander. „Hegemonia Paców na Litwie i ich wpływy w Rzeczypospolitej 1669–1674“. *Studia Historyczne* 13, 1 (1970): 25–56.

Czyż, Anna Sylwia. „Belweder Krzysztofa Zygmunta Paca i jego żony Klary Izabelli“. *Artifex novus*, 1 (2017): 10–27.

——— . *Fundacje artystyczne rodziny Pacow: Stefana, Krzysztofa Zygmunta i Mikołaja Stefana.* Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Kardinała Stefana Wyszyńskiego, 2016.

——— . *Kościół świętych Piotra i Pawła na Antokolu w Wilnie*, (2008): 21–28. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossloińskich.

——— . „Rzymskie inspiracje twórców wystroju kościoła św. Piotra i Pawła na Antokolu w Wilnie“. *Saeculum Cristianum*, t. 11, Nr. 2 (2003): 165–176.

——— . „Wizerunki Michała Kazimierza Paca – przegląd ikonografii hetmana litewskiego i wojewody wileńskiego“. *Artifex* 4 (2020): 86–111.

Guidetti, Giovanni Matteo. La relazione scritta da Giovanni degli Avogadri a seguito della sua visita all'eremo di Pažaislis nel 1680 in qualita vicario e visitatore generale di Lituania e Polonia, *Pažaislio vienuolyno 350 metų istorija*, (2020): 169–196. Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas.

Kamuntavičienė, Vaida. „LDK kanclerio Kristupo Zigmanto Paco santykis su Lenkijos ir Lietuvos valstybės valdovais ir jų dvarais“. *Lietuvos istorijos metraštis* 1998 (1999): 24–36.

——— . „Lietuvos samprata Kristupo Zigmanto Paco laiškuose 1646– 1660 metais“. *Darbai ir dienos* 44 (2006): 167–174.

Karpowicz, Mariusz. „Włoska awangarda artystyczna w Polsce XVII w.“. *Barok* I/2 (2) (1994): 15–46.

Kraszewski, Józef Ignacy. *Wilno od początków jego do roku 1750,* 2. Wilno: Wydanie Adama Zawadzkiego, 1840.

Lorentz, Stanisław. „O architekcie Janie Zaorze i dekoratorach kościoła Św. Piotra i Pawła na Antokolu w Wilnie“. *Dawna Sztuka* 1 (1938): 3–16.

Matušakaitė, Marija. „Mediniai Vilniaus Šv. Petro ir Povilo bažnyčios altoriai“. *Kultūros paminklai* 2 (1995): 123–137.

Paknys, Mindaugas. „Artyści w budowie kościoła Św. Piotra i Pawła i klasztoru kanoników laterańskich w Wilnie“. *Przemijanie i trwanie: kanonicy regularni laterańscy w dawnej i współczesnej Polsce. Materiały z Międzynarodowej Konferencji zoorganizowanej z okazji 600-lecia fundacji opactwa Bożego Ciała w Krakowie*, (2009): 411–420. Kraków: Zakon Kanoników Regularnych Laterańskich.

———. „Fundatorių Pacų sarkofagai Pažaislyje“. *Dangiškieji globėjai, žemiškieji mecenatai*. Sud. Jolita Liškevičienė, serija: Acta academiae artium vilnensis, 60. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2011, 75–82.

———. „Istoriniai asmenys Pažaislio freskose“. *Kultūros barai,* 2 (2000): 61–65.

———. *Mecenatystės reiškinys XVII a. LDK. Bažnytinės architektūros užsakymai.* Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2003.

———. *Pažaislio eremas: kamaldulių vienuolyno istorija.* Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2020.

———. *Pažaislio vienuolyno statybos ir dekoravimo istorija.* Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2013.

———. „Schroetter Johann“. *Lietuvos dailininkų žodynas* 1, (2005): 236–237. Vilnius: Kultūros, filosofijos ir meno institutas.

———. „Vilniaus Šv. apaštalų Petro ir Povilo bažnyčios Švč. Mergelės Marijos paveikslo istorija ir ikonografija“. *Atrasti Vilnių: skiriama Vladui Drėmai.* Vilnius, Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2010, 141–150.

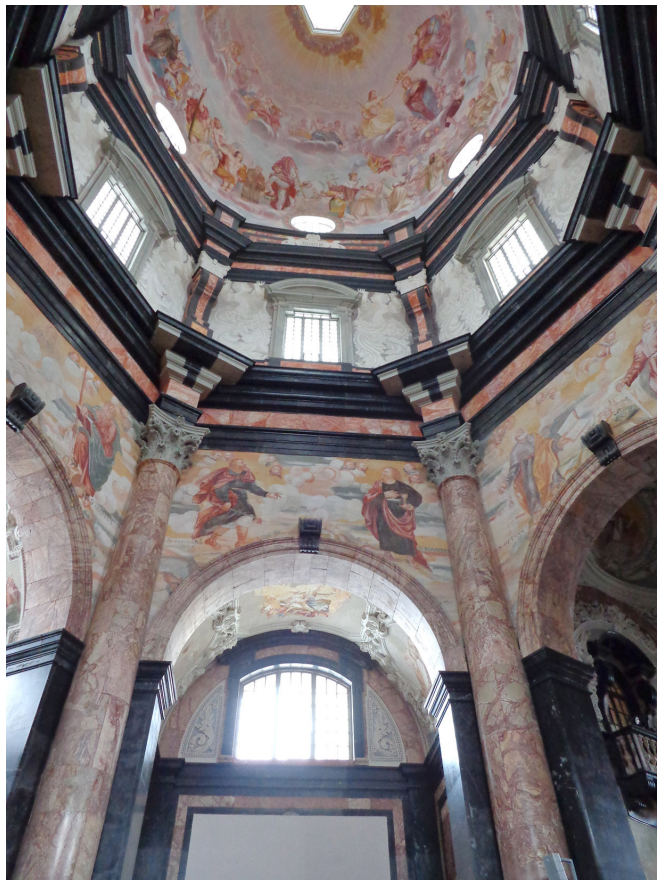
———. „Vilniaus tapytojų padėtis XVII a. I pusėje“. *Menotyra* 4 (1999): 9–13.

Račiūnaitė, Tojana. *Vizijos ir atvaizdai. Basųjų karmelitų paveldas*. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2003.

Szwaba, Marek. „Krzysztof Pac wobec elekcji 1674“. *Acta Universitatis Wratislawiensis,* 1108 [Historia 75] (1990): 63–71.

Šaltiniai

Lietuvos valstybės istorijos archyvas, SA-26, 157 r.

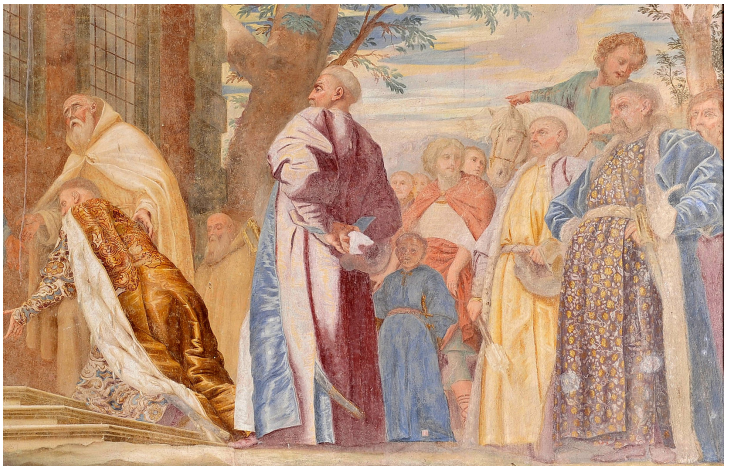
1. Pažaislio kamaldulių vienuolyno bažnyčios kupolas

Pažaislio kamaldulių vienuolyno bažnyčia išsiskiria novatoriškumu tiek architektūroje, tiek vidaus puošyboje. Šioje interjero nuotraukoje matyti įvairiaspalvis dekoravimas marmuru, stiuko lipdyba ir sienine tapyba, o virš centrinio plano navos kyla didingas kupolas su Švč. Mergelės Marijos Vainikavimo freska. Mindaugo Paknio nuotrauka, 2013.

2. Antakalnyje pastatyta Šv. Petro ir Povilo bažnyčia

Bažnyčia buvo ne tik pirmoji mūrinė bažnyčia Vilniaus priemiestyje, bet tuo metu ir pati puošniausia visame Vilniuje. Kanuto Rusecko litografija, 1848.

3. Freska „Šv. Romualdas įveda į Kliuni vienuolyną karalaitį Kazimierą“ (M. Palloni, 1678–1685)

Pažaislio bažnyčios presbiterijoje ištapytoje freskoje dešinėje pusėje matome keletą didikų, pavaizduotų XVII a. pabaigos prabangiais rūbais ir tarsi įdėmiai stebinčių XI a. įvykį. Tarp vaizduojamų asmenų galime pastebėti ir didiką, turintį LDK etmonui Mykolui Kazimierui Pacui būdingų portretinių panašumų. Būtent M. K. Pacas, remiantis K. Z. Paco testamentu, būtų turėjęs globoti Pažaislio vienuolyno ir bažnyčios statybas, jei Pažaislio fundatorių būtų ištikusi ankstyva mirtis. Mindaugo Paknio nuotrauka, 2013.

4. Freska „Šv. Kristupo nukirsdinimas“ Pažaislio bažnyčios koplyčioje (M. Palloni, 1678–1685)

Freskoje matyti paties fundatoriaus Kristupo Zigmanto Paco portretas. Čia jis nutapytas pirmame plane, XVII a. pabaigai būdingais rūbais, klūpantis ir adoruojantis savo šventojo globėjo kančiai. Mindaugo Paknio nuotrauka, 2013.

Mindaugas PAKNYS

THE FOUNDATIONS OF PAŽAISLIS NEAR KAUNAS AND ANTAKALNIS NEAR VILNIUS: THE SIMILARITIES AND DIFFERENCES OF THE ART PATRONAGE ON THE SECOND HALF OF THE 17th CENTURY

Summary

In the Grand Duchy of Lithuania in the second half of the 17th century main power, income and significant possessions were concentrated in the hands of the Pacas family. The most magnificent Baroque buildings in the Grand Duchy of Lithuania were built at that time the Camaldolese Monastery of Pažaislis and the Monastery of the Canons Regular of the Lateran in Vilnius Antakalnis. The first one was financed and supervised by the Chancellor of the Grand Duchy of Lithuania, Kristupas Zigmantas Pacas (1621–1684), and the second one was built by the Grand Hetman of the Grand Duchy of Lithuania and the Voivode of Vilnius, Mykolas Kazimieras Pacas (1624–1682). Despite the fact that both constructions were carried out by members of the Pacas family, and that they were carried out at the same time, the artistic solutions were quite different. The Pažaislis Church is characterised by its unique architecture and luxurious decoration fulfilment decorated with various materials – marble, stucco, frescoes, while in the Antakalnis Church, stucco moulding predominates. The article raises the question – are these buildings really so far and different from each other?

In his will of 1665, K. Z. Pacas appointed M. K. Pacas as his main inheritor. There is no doubt that he trusted his relative who would not only receive his wealth after his death, but also would complete his works. So even though M. K. Pacas was not directly involved in the construction of Pažaislis, he was well informed not only about the activities of the patron of Pažaislis, K. Z. Pacas, but also about his thoughts, ideas and plans he would have had to carry on after his relative's death. The article expresses the idea that that this is what led to the fact that the church in Antakalnis was consciously and purposefully built differently from the one in Pažaislis. However in Antakalnis, innovations were also applied: for the first time, a stone church and monastery were built in a suburb of Vilnius, and for the first time, stucco moulding was used so extensively to decorate a whole building. Therefore, in the article the conclusions are drawn that the significant differences in the patronage of both Pacas were primarily due to the close communication between the two men and the fact that they were aware of each other's construction in sufficient detail.

Keywords: The Grand Duchy of Lithuania, the nobles, families, Pac, Foundations, the patronage, monasteries.